

ZÁRÓ BESZÁMOLÓ

Kivándoroltak. Az interkulturális irodalom poétikája
132528 azonosítószámú NKFI FK-19 pályázat

I. A kutatás koncepciója, elméleti eredmények

A “Kivándorlók. Az interkulturális irodalom poétikái” kutatási projekt úgy próbálta feltérképezni a “migránsirodalommal”, “interkulturális irodalommal” vagy akár “kisebbségi irodalommal” foglalkozó, úgy a nemzetközi, mint hazai nyelven igen szerteágazó szakirodalmat, hogy elsősorban nem az irodalmon kívüli, azaz szociális, (geo-)politikai, regionális stb. tényezőkre, hanem az irodalmi, vagyis nyelvi, poétikai dilemmákra helyezi a hangsúlyt, és e perspektívából tekintve jelentősnek, innovatívnak tűnő életműveket, szövegeket értelmez, amelyek lehetővé teszik, hogy poétikai alapú distinkciókat tehessünk az “interkulturalitás” széles és igen nehezen lehatárolható irodalmi terében.

Az elméleti kiindulópontot Gilles Deleuze és Félix Guattari Kafka-könyvében kidolgozott “kisebbségi” vagy “kis” irodalom-fogalma adta, pontosabban a két francia filozófus néhol enigmatikus, máshol igencsak támadható¹ gondolatmenetének nyelvelméleti vetülete, amely a kisebbségi helyzetben született irodalom nyelvhasználatát egy sajátos, nem-természetes vagy akár emberen túli nyelvfelfogással magyarázza, vagyis ebből eredezteti. A vizsgálat e felvetés poétikai következményeit végiggondolva nyerte el a végleges kontúrjait a “migráció” és az “interkulturalitás” tág, elsősorban társadalmi vonatkozású kérdéseitől egyre inkább a többnyelvűség, a nyelvcsere,² valamint az “anyanyelv”³ poétikai érdekeltégű teoretizációi irányába tájékozódva. Ez az elméleti keret lehetővé teszi, hogy a tárgykörben leginkább meghatározónak mondható, nem mellékesen pedig a térség irodalmának és kultúrtörténetének újraértésére vállalkozó⁴ irányzat, a posztkolonializmus pozícióinak kapcsolódási pontjait, ugyanakkor elméleti korlátait is mérlegre tehesük.

Az elméleti pozíció alakulása természetesen nyomon követhető a pályázat keretén belül elkészült tanulmányokban és különösen az elméleti irodalmat áttekinteni hivatott ismertetésekben, valamint a korábbi éves beszámolók kitekintéseiben is. A projekt lezárultával az előzményekre és a

¹ Marie-Odile THIROUIN, *Franz Kafka als Schutzpatron der minoritären Literaturen – eine französische Erfindung aus den 1970er-Jahren = Franz Kafka. Wirkung und Wirkungsverhinderung*, szerk. Steffen Höhne, Ludger Udolph, Köln, Weimar, Wien, Böhlau 2014, 333–354.

² *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*, szerk. Till DEMBECK, Rolf PARR, Tübingen, Narr Fracke Attempto 2017.

³ *(M)Other Tongues: Literary Reflexions on a Difficult Distinction*, szerk. Juliane PRADE, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars, 2013.

⁴ Moritz CSÁKY, *Das Gedächtnis Zentraleuropas: Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region*, Wien, Böhlau, 2019.

következményekre, vagyis a projektet megelőző kutatásaimmal való kontinuitásra, illetve a projekt által felvetett, de még korántsem lezárt, továbbmutató kérdésekre ill. egyéb kutatásokkal való kapcsolódási pontokra térnek ki röviden. A projektet megelőzően foglalkoztam traumaelmélettel, illetve a különféle traumák irodalmi megjelenítésével, amely, ha nem is meglepő, mégis tervezhetetlen módon számos ponton hasonló dilemmákhoz vezetett, mint a „kisebbségi” irodalom fent vázolt kérdésfeltevése; az irodalmi szöveg mint a nyelvi automatizmusok, a transzparens nyelvi identitás megkérdőjeleződésének terepe, más szóval a kommunikáció közvetlenségének felfüggesztődése az a közös platform, amely éppannyira elvezethet a trauma-, mint a nyelvváltó kisebbségi irodalom poétikai sajátosságaihoz; sok esetben, így kifejezetten a projekt keretein belül feldolgozott életművekben (Terézia Mora, Agota Kristof és mások) jellegzetesen el sem dönthető igazán, hogy a szöveg inkább az előbbi, vagy az utóbbi ad hoc irodalmi kategóriába sorolható-e. Ezáltal kölcsönösen termékeny perspektívák nyílnak a kutatás számára: a traumairodalom úgy lehet egy „másik”, nem-identikus nyelv keresésének irodalma, amiként a kisebbségi vagy bevándorló irodalom szövegei értelmezhetőek egy trauma sajátos, irodalmi transzpozícióiként. Ettől korántsem függetlenül fontos kapcsolódási pont a „Biopoétika a 20-21. század magyar irodalmában” NKFI-kutatás, amelyben társkutatóként veszek részt, és amely többek között az irodalomértés emberen túli vetületét és ennek poétikai kérdéseit vizsgálja. Már Deleuze-Guattari fent említett „kisebbségi irodalom”-koncepciójának a háttérében egy olyan nyelvfelfogás körvonalazódik, amely szembemegy a „természetes”, emberi attribúcióként értett nyelv fogalmával; ezek a „poszthumán” perspektívák – amint arra éppen az elemzett művek, így mindenekelőtt Agota Kristof szövegei – igen termékenyen bizonyulnak a „kisebbségi”, az interkulturális irodalom vagy általában a kivándorlás identitáskrízisének elemzése során.

Mindezzel nemcsak a kutatás továbbvivő, folytatható irányai válnak megadhatóvá, de segítenek kijelölni a kutatás teoretikus eredményeit, világosan csak a projekt tartama alatt kirajzolódó kontúrjait. Amennyiben a kivándorló irodalom kifejezetten irodalmi, poétikai vetületére vonatkozó kérdést tesszük fel, rendre, sőt, majdhogynem szükségszerűen a nyelvi identitás elmozdulásának alakzataihoz jutunk; az irodalom tehát korántsem csak tudósít, hanem ezen elmozdulás terepe vagy lehetősége, illetéknépp pedig az anyanyelv otthonosságának ellenpólusa, annak kihívója. Az interkulturális irodalom poétikai érdekeltségű vizsgálata pedig olyan nyelvi attitűdöket, beszédmódokat tár fel, amely alkalmas lehet arra, hogy egyfelől rámutasson egy igen szétagolt, sokrétű irodalmi diskurzus belső folyamataira, szerkezeti vonásaira, akár kanonizációs érdekeltséggel is, másfelől, ezzel kapcsolatosan kijelölje a legfontosabb kapcsolódási pontokat, poétikai rokonságokat az irodalomtörténeti hagyományban és ezáltal a jobbra társadalomtörténeti, politikai szempontok által uralt diskurzus helyét megtalálja az irodalom, az irodalmi folyamatok terében.

II. A projekt keretében elvégzett munkafolyamatok és eredmények

A projekt célkitűzése az interkulturálisnak nevezett irodalom nyelvi, poétikai szempontú vizsgálata, e vizsgálat elméleti keretrendszerének kidolgozása, elsősorban két, e tekintetben kiemelten releváns életmű, Terézia Mora és Agota Kristof műveinek értelmezésén keresztül. A két szerző jelentősége nemcsak könyveik poétikai innovativitásában rejlik, hanem a leggyakrabban monokulturális rendszerként elgondolt magyar irodalomhoz fűződő viszonyukban is; Mora és Kristof művei akár egy lehetséges „többynyelvű”, nem egyközpontú – új – magyar irodalmi kánon alapszövegeiként is olvashatóak.

A közös elméleti keretben – amely motivikusan a mindkét szerzőnél felbukkanó „ellenséges nyelv” koncepciójában kapcsolható össze – tárgyalt két életművel külön-külön tanulmányokban foglalkoztam, amelyeket különböző változatokban magyar és idegen nyelven is publikáltam. Az elméleti keret általános kérdései más megvilágításban – például a fent említett traumanyelv, vagy az irodalmi poszthumanitás problémakörén keresztül – tárulnak fel az egyéb szövegekkel, szerzői életművekkel kapcsolatos tanulmányokban, amelyek a projekt időtartama alatt készültek.

A vonatkozó, nem egykönnyen lehatárolható szakirodalom feldolgozása több lépésben történt, ehhez kapcsolódnak a jobbra idegen nyelven megjelent ismertetések, amelyek révén egyes, a kutatás szempontrendszere számára nem annyira használható, mint inkább kiegészítő, konkurens koncepciók is szóhoz juthattak. Az interkulturalitás magyar nyelven folyó tudományos diskurzusának, használatos fogalmainak és vitatott pontjainak megismerésére egy, a téma szakavatott kutatóinak részvételével szervezett konferencia mutatkozott a legkézenfekvőbb és legtöbb eredményt ígérő, nem utolsósorban pedig a projekt kapcsolati tőkét jelentősen növelő megoldásnak. A konferenciára még online formában került sor, a plakátja a mellékletben található. Szervezőtársammal, Vincze Ferencsel törekedtünk arra, hogy a régebb óta a témával foglalkozók mellett fiatalabb kutatók is szóhoz jussanak – összességében igen eredményes, későbbi közös munkát elősegítő tanácskozás volt, amelyre a véget érő járványkorszakon kívül a kezdődő ukrainai konfliktus is rányomta bélyegét (Csordás László kollégánk Beregszászból jelentkezett be, éppen a kiutazás korlátozásának első napjaiban). A konferencia anyagából összeállított kötet a kiadás nehézségei miatt még szerkesztés alatt áll, a tervezett tartalomjegyzék szintén a mellékletben található. A konferencia világossá tette, hogy az interkulturális irodalom hagyományos diskurzusa magyar nyelven, amely elsősorban a „kisebbségi” vagy „határon túli” irodalom jórészt geopolitikai premisszái mentén formálódik, meglehetősen szűkösen mutatkozott a mai magyar irodalom élénk többynyelvű és multikulturális sokszínűségével, intenzitásával szemben – remélhetőleg a konferenciánk hozzá tudott járulni ahhoz, hogy új, leginkább nyelvi-poétikai megközelítések nagyobb teret kapjanak az irodalomtudományos közbeszédben.

A konferencián természetesen előadóként is szerepeltem, amiként a kutatás rész- és kapcsolódó eredményeit folyamatosan konferenciákon ismertettem és vitattam meg a hallgatósággal. A projekt

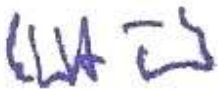
ideje alatti konferenciaszerepléseim listája a mellékletben található. A projekt tekintetében legfontosabb szereplések a támogatott időszak végére estek (ebben volt némi szerepe a karantén miatt elmaradt tanácskozásoknak is), így például a 2023. május 5-ei előadásom a pécsi „Diaszpórák” konferencián, ahová kimondottan a kutatásom addigra már publikált eredményei alapján hívtak meg a szervezők, vagy a 2023. március végén szokásosan Bécsben megrendezett Werfel-konferencia, amelyen a jelenlegi és volt Franz Werfel-ösztöndíjasok vettek részt. Ezen a konferencián a hagyomány szerint a tanácskozás témáját az előző évi konferencia végén, közösen határozzuk meg. 2022-ben az én javaslatomra a többnyelvűség irodalmát választották a 2023-as konferencia témájául, így az én Terézia Mora műveiről szóló felszólalásom mellett számos más, a kutatásom szempontjából kifejezetten inspiráló előadás és hozzászólás hangzott el és a projektben végzett munkám eredményeit és kérdéseit felkészült, nemzetközi kutatók körében tudtam megvitatni. Különös megtiszteltetés, hogy a konferencia anyagából készülő kötet, amely előreláthatóan 2024 tavaszán jelenik meg a bécsi Praesens kiadónál, társszerkesztőjének is megválasztottak – ezáltal egy második, ezúttal nemzetközi tematikus konferenciakötettel bővítve a projekt portfólióját.

A konferenciakötetekén kívül a 2023-as évben fog – sajnos ez esetben is van némi kiadástechnikai késlekedés – megjelenni egy tanulmánykötetem, amely részben tartalmaz még publikálatlan tanulmányokat, és amely összeállítását és kiadását, bár nem szerepelt az előzetes vállalások között és jórészt korábban készült írásokat is tartalmaz, szintén a projekt tette lehetővé. A kötet kézirata a szerkesztőnél van, a tartalomjegyzék a mellékletben olvasható. A kötet írásaiból, különösen a harmadik fejezet esszéi alapján remélhetőleg jól kirajzolódik az a horizont, amelyről a projekt koncepciója kapcsán szó esett, a traumának mint elhallgatásnak és az anyanyelv mint identitás elbizonytalanodásának irodalmi megjelenítései kapcsán.

A publikációkon és a konferenciaszervezésen és -részvételen kívül más tevékenységek és kooperációk is kapcsolódtak a projekthez. Ezek közül néhány sajnos nem valósult meg, ilyen például a tervezett, és két különböző formában is megpályázott együttműködés a müncheni Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas-al – igaz, az intézet egy magyar származású munkatársát, Dácz Enikőt sikerült megnyernünk a konferenciánk számára, a munkakapcsolat kiépült és bízom benne, hogy az intézetben tervezett, elsősorban Herta Müller életművét és térség magyar-német-román irodalmi kapcsolatait vizsgáló kutatásokra sort tudunk még keríteni. Ennél szerencsésebben alakult a Göttingen és Torun partnervárosok által adományozott Samuel-Bogumil-Linde-Díj, amelyet 2022-ben Joanna Bator mellett Terézia Mora nyert el, és az a megtiszteltetés ért, hogy engem kértek fel laudátorként; az ünnepélyes alkalom személyes találkozási lehetőséget adott a szerzővel. A projekt időtartama alatt lehetőséget kaptam, hogy a berlini Humboldt Egyetemen, a Hungarológiai és Szlavisztikai Intézetben, valamint a Müncheneri Egyetem Általános és Összehasonlító Irodalmi Tanszékén vendégtanárként szemináriumokat tartsak, amelyeket során a kutatásaim eredményeit ezúttal egy talán kevésbé professzionális, de

nem kevésbé érdeklődő, nemzetközi hallgatósággal vitathattam meg. A vendégszemináriumok sokat adtak a kutatás szempontrendszeréhez és talán nem csak számomra voltak igen hasznos alkalmak; a Müncheneri Egyetemen felkérést kaptam a 2023/24 őszi félévben a szemináriumom folytatására és az egyik hallgató úgy döntött, ezt a félévet Budapesten, az ELTÉ-n fogja tölteni ERASMUS-vendéghallgatóként (ha nem is kizárólag az általam tartott szemináriumnak köszönhető ez, de azért bizonyosan nem is független a közös munkától). Emellett témavezetőként folytattam az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájában a munkát; témavezettem, Pótó Júlia 2023 elején summa cum laude minősítéssel megvédte a doktori disszertációját, és egy új doktori hallgató is érkezett, Taródi Luca, aki témavezetéssel kezdte meg a doktori tanulmányait az Összehasonlító Irodalomtudományi Programon. A témavezetést és a doktori képzésben való részvételt különösen fontosnak ítélem meg a bölcsészettudományok jelen helyzetében és ezért is remélem, hogy ehhez is hozzá tud járulni a kutatási projektem azzal, hogy az interkulturális irodalmat felveszem a doktori képzésben meghirdetett témakiírásaim közé.

2023. május

Lénárt Tamás

Melléklet 1

„Az interkulturális irodalom poétikái” konferencia (2022. február 24-25.) plakátja

Az interkulturális irodalom poétikái

Konferencia az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folyó „Kivándoroltak.
Az interkulturális irodalom poétikája” NKFI-projekt szervezésében.

2022. február 24-25.

CSÜTÖRTÖK, 2022. FEBR. 24.

9.15 – 9.30 **Köszöntés**

9.30 – 10.15

THOMKA BEÁTA (PTE Pécs):

A fikció: örökség, választás, teremtés

SZARVAS MELINDA (ELTE Budapest):

Turista, menekült, határon túli. A „határon túli” magyar irodalmak megítélése és számontartása magyarországi koncepciókban

10.15 – 10.25 **Hozzászólások**

10.25 – 10.30 **Szünet**

10.30 – 11.15

LŐRINCZ CSONGOR (HU Berlin):

Nyelvek és terek Bodor Ádámnál

Ladányi István (PE Veszprém):

Elgondolhatóság, megnevezés, elbeszélés és önértés Danyi Zoltán A rózsákról című regényében

11.15 – 11.30 **Hozzászólások**

11.30 – 13.00 **Ebédészünet**

13.00 – 13.45

DÁ CZ ENIKŐ (IKGS München):

„a kárpátok mint faltok a bőrömn”. Egy közép-európai család történet három olvasata

SZENKOVICS ENIKŐ (BBTE Kolozsvár):

Hontalanságok. Egy erdélyi szász család bolyongásai Franz Hodjak Homokkal teli bőrönd című regényében

13.45 – 13.55 **Hozzászólások**

13.55 – 14.00 **Szünet**

14.00 – 14.45

LÉNÁ RT TAMÁS (ELTE Budapest):

Az elidegenedés poétikája. Terézia Mora

VINCZE FERENC (Universitát Wien):

Kivándorló/bevándorló többnyelvűség

14.45 – 15.00 **Hozzászólások**

PÉNTEK, 2022. FEBR. 25.

9.30 – 10.15

PATAKI VIKTOR (KRE Budapest):

Hunglish, te beszélsz úgy? – A kivándorlás poétikája

CSORDÁS LÁSZLÓ (II. RF KMF Beregszász):

Fordítás és intimitás. Az idegen napló és az önmegértés problémája Berniczky Éva Méhe nélkül a bába című regényében

10.15 – 10.25 **Hozzászólások**

10.25 – 10.30 **Szünet**

10.30 – 11.15

BALÁZS IMRE JÓZSEF (BBTE Kolozsvár):

Többnyelvűség, nyelvköziség, adaptáció: román-magyar irodalmi átjárások

BALÁZS RENÁTA (ELTE BUDAPEST):

Többnyelvű irodalom Finnországban – egy kötetkompozíció korlátai és lehetőségei

11.15 – 11.30 **Hozzászólások**

11.30 – 13.00 **Ebédészünet**

13.00 – 13.45

NÉMETH ZOLTÁN (Uniwersytet Warszawski):

A nyelv- és identitásváltás transzkulturális poétikái (Peter Macsovszky - Macsovszky Péter műveiben)

TÓTH TAMARA (ELTE Budapest):

Föld alatti mozgások: kísérlet Tolnai Ottó: Briliáns és Kafka: Odú című szövegeinek összehasonlító elemzésére

13.45 – 14.00 **Hozzászólások**

14.00 – 14.15 **Zárszó**

Melléklet 2

„Az interkulturális irodalom poétikái” konferenciakötet tervezett tartalomjegyzéke

Határon túl, nyelven innen. Az interkulturális irodalom poétikái

Előszó (Lénárt Tamás – Vincze Ferenc)

1. Idegenségalakzatok

- Fordítás és intimitás. Az idegen napló és az önmegértés problémája Berniczky Éva *Méhe nélkül a bába* című regényében (Csordás László)
- Elgondolhatóság, megnevezés, elbeszélés és önértés Danyi Zoltán *A rózsákról* című regényében (Ladányi István)
- Föld alatti mozgások. Franz Kafka: *Az odú* és Tolnai Ottó: *Briliáns* szövegeinek összehasonlító elemzése (Tóth Tamara)
- Határpolitikák (a *Sinistra körzet* egyik fejezetéről) (Lőrincz Csongor)
- Az idegen nyelv. Ágota Kristof (Lénárt Tamás)

2. Többnyelvűség poétikái

- A fikció: örökség, választás, teremtés (Thomka Beáta)
- Többnyelvűség, nyelvköziség, adaptáció: román-magyar irodalmi átjárások (Balázs Imre József)
- A nyelv- és identitásváltás transzkulturális poétikái Peter Macsovszky - Macsovszky Péter műveiben (Németh Zoltán)
- Többnyelvű irodalom Finnországban – egy kötetkompozíció korlátai és lehetőségei (Balázs Renáta)
- A látens többnyelvűség variációi (Vincze Ferenc)

3. Kivándorlástörténetek

- „a kárpátok mint foltok a bőrömmön“ Egy közép-európai családtörténet három olvasata (Dác Enikő)
- Hunglish, te beszélsz úgy? A kivándorlás poétikája (Pataki Viktor)

Melléklet 3

A projekt időtartalma alatti konferenciaszereplések és előadások

A szégyen reprezentációi

2021. márc. 19-21., Eötvös Loránd Tudományegyetem
Előadás: Az olvasás szégyene. Zoltán Gábor: *Orgia*

A lírai hangtúloldalai / József Attila-olvasatok

2021. márc. 24-26., Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest)
Előadás: Hallgatás és filmszerűség. Megjegyzések az *Eszmélet* XII. szakaszához

Közelítések a kortárs magyar költészethez

2021. május 27-28., Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
Előadás: Bevezetés a líraolvasásba. Simon Márton: *Polaroidok*

Pilinszky János emlékezete

2021. szeptember 9-10., Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (Eger)
Előadás: Az apokalipszis képtelensége. Hang, kép és betű az *Apokrifben*

Biopoétika a 20-21. századi magyar lírában konferencia

2021. június 24-25., Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
Előadás: Élet a tárgyak között. Nemes Nagy Ágnes: *Az utca arányai*

Az interkulturális irodalom poétikái

2022. február 24-25., Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
Előadás: Az elidegenedés poétikája. Terézia Mora

Strategies of Documentary Fiction and Contemporary Literature – Dokumentarische Strategien und Gegenwartsliteratur

2022. május 20-22., Crikvenica (Horvátország)
Előadás: Dokumentarismus und Familienroman. Péter Nádas: *Aufleuchtende Details*

Samuel Bogumil Linde-Díj átadó ünnepség

2022. június 25-26., Torun (Lengyelország)
Előadás: laudáció Terézia Mora életművéről

Biopoétika a 20-21. századi magyar prózában

2022. szeptember 22-23., Debreceni Egyetem (Debrecen)
Előadás: Egerek és emberek 2. – Mészöly Miklós: Jelentés öt egerről

Mehrsprachigkeit – Polyphonie. Franz-Werfel-Tagung 2023

2023. március 31. – április 1. Bécs (Ausztria)
Előadás: Für eine Poetik der Verfremdung. Terézia Mora

Diaszpóra 2023 – Határtalan közösségek

2023. május 4-6. Pécsi Tudományegyetem (Pécs)
Előadás: A nyelv mint ellenség. Trauma és többnyelvűség Agota Kristof műveiben